

SZKÍTIA ÉS A SZITTYA AZONOSSÁGTUDAT

SCYTHIA AND THE SCYTHIAN IDENTITY

Szovák Kornél

DSc, az ELKH–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport vezetője,
az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest munkatársa
szovak.kornel@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Az újkori magyar nemesség nemzettudatának és önértelmezésének lényegi összetevője volt az a mélyen gyökerező meggyőződés, hogy a magyar birtokosok ősei szkíták voltak, akik Szkítiából vonultak Kárpát-medencei hazájuk meghódítására. Az elképzelés Werbőczy István szokásjogi kodifikációja (1517) közvetítésével terjedt el széles körben, ahová a középkori hazai historiográfia középkori szövegeiből került be. A 11. században alkotó első magyar történetíró Regino prümi apát (†915) Krónikájából vette át azt az elképzelést, hogy a sztyeppéről érkező népek életmódja azonos az ókori szkítákéval. Regino alapján az első hazai történetíró azonosította a szóbeli hagyományból ismert őshazát Szkítiával, amivel újtára indította a szkíta öntudat legújabb korig élő elképzelését.

ABSTRACT

One major component of the national identity and self-interpretation of Hungarian nobility during the Early Modern Age was that the ancestors of the Hungarian landowners were the Scythians who had set out from Scythia for the conquest of their new homeland in the Carpathian Basin. This belief became widespread through the mediation of István Werbőczy's codification of customary law (1517), who drew the idea from the texts of Hungarian medieval chronicles and other historic works. Writing in the 11th century, the first Hungarian chronicler adopted the view that the lifestyle of the peoples arriving from the steppe was identical with that of the ancient Scythians from the chronicle written by Regino, abbot of Prüm (d. 915). Taking his cue from Regino's text, he identified the ancestral homeland of the Hungarians, until then the stuff of oral tradition, with Scythia, giving rise to a Scythian identity that has not faded even today.

Kulcsszavak: szkíták, nemzettudat, nemesi önértelmezés, középkori történetírás, őshaza

Keywords: Scythians, national identity, noble self-interpretation, medieval historiography, ancestral homeland

Az új- és legújabb korban a nemesekben régi múltra visszatekintő és mélyen gyökeredző meggyőződésként élt, hogy ők szittyák, azoknak a szkítáknak a vér szerinti leszármazottai, akik a történetírók számára már a Krisztus előtti századokban is a szilaj hősiesség és a vakmerő bátorság példájául szolgáltak. A magyar birtokos társadalom egyes tagjait leginkább ez a hit kapcsolta egymáshoz, csoport- vagy nemzettudatuknak évszázadokon keresztül ez volt a legerősebb kötőleme. Nagymértékben eltérő életmódjuk ellenére is közös nemesi kiváltságait a közbeszédben rendszerint erre a tudati tényezőre vezették vissza.¹ Miután P. mesternek – Anonymusnak, az ismeretlen nevű történetírónak – a honfoglaló magyar fejedelmi személyekről idealizáló tablót festő regényes gestája 1746-ban napvilágot látott, az azt követő idők igazi bestsellere lett. A rövid kis munka ugyanis rögvest az elején Szkítia és a szkíták részletekbe menő leírásával kezdődik, majd később is szóba hozza a szittyákat az „őshaza” jellemzésénél, ahonnan a magyarok elei nyugati vándorútjukra indultak.² 1834-től fogva, amikor Benepusztán előkerültek „Bene vitéz” honfoglalás kori sírjának sírmellékletei, a felfogás még inkább megszilárdult, immáron tárgyi bizonyítékokra is hivatkozhatott. Az elképzelés a „nemesség bibliája” révén ivódott be mélyen a magyar birtokosok tudatába. Werbőczy István *Hármaskönyve*³ – a magyar szokásjog első rendszeres kodifikációja – e tekintetben maga is írott hagyományra támaszkodott: Thuróczy János 1488-ban – rövid időn belül két kiadást is megért – *Chronica Hungarorum* alapján összegezte mindazon téziseket, melyek a sajátos értelemben felfogott „nemzet” származására vetettek világot, ezek között a szittyá és a hun hagyománynak jutott kiemelkedő szerep. Az eredettörténeteket azonban Thuróczy sem légből kapta, hanem saját bevallása szerint a 14. századi magyar krónikák gazdag tárházából merítette. A középkor végi krónikaszintézis összeállítója éppenséggel annak alapján tett különbséget két, 14. századból származó forrása között, hogy azok eltérő képet tartottak fenn a szkíta–hun–magyarok Noétól való leszármazását illetően (Galántai–Kristó, 1985, 17.). Végső soron tehát a kérdés úgy tehető fel, hogy a szkíta azonosságtudat milyen módon és források révén formálódott ki és került be a magyar nemesi gondolkodás vérkeringésébe, majd pedig napjaink közbeszédébe?

Thuróczy János forrása tehát két 14. századi krónika volt: az egyik a *Képes*, a másik pedig a *Budai Krónika* valamely kézírata. Ezek ugyan éppen a bibliai ere-

¹ Tripart. I,3(1): „Nobilitas ... primum inter Hunnos sive Hungaros post ingressum eorum ex Scythia in Pannoniam, quae nunc mutato nomine [...] Hungaria vocitatur, orta fuisse perhibetur” (Kolosvári et al., 1897, 56.).

² P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum 1 (De Scythia): „Scythica gens dura erat ad pugnandum [...] et sic cognoscetis eos fuisse de posteris eorum” és 7 (De egressu eorum) (Szentpétery, 1937–1938, I/34–37., 41–42.).

³ Tripart. I,3(1): „Cum enim egressi ex Scythia Hunni [...] plures peragrarent [...] regiones” (Kolosvári et al., 1897, 56.).

det bemutatásában ellentmondtak egymásnak, minden egyéb tekintetben azonban rendkívül szoros volt a szövegkapcsolat közöttük, ennek okán napjaink tudományos kutatása egy feltételezett 14. századi krónikakompozíció két szerkesztményét látja bennük. Noha a *Budai Krónika* Hess András 1473. évi ősnymtatványa után nyerte a nevét, korunkra maradtak azonban korábbi kéziratái is. Ennek a szövege a másikéhoz képest jelentősen rövidebb, létrejöttét már Thuróczy is korábbi időre, I. Károly (ur. 1301–1342) korára tette, míg a másikat I. (Nagy) Lajoséhoz (ur. 1342–1382) kötötte – nem tudni, pontosan milyen szempontok alapján.⁴ Ez utóbbinak az összeállítója előbeszédében *ars poeticát* is hagyott az utókorra, amelyben tájékoztatta olvasóit arról, hogy munkáját maga is régi krónikákból (ex diversis chronicis veteribus) állította össze (Szentpétery, 1937–1938, I/240. Comp. saec. XIV. 1.). A filológiai vizsgálatok abból a feltevésből indultak ki, hogy 1358-ban – ezt az évszámot tartalmazza a *Képes Krónika* előszava – a *vetus* kifejezés szükségszerűen ’nagyon régi’ jelentéssel bírt, ezért a kutatók a 14. századi krónikakompozíció végső előzményeit azokban a művekben kezdték keresni, melyeket feltehetőleg a 11–12. század során egymást követően írtak a királyi udvarban, ám idővel szemléletük korszerűtlenné vált, és a későbbi történeti munkák kiszorították őket, végül elkallódhattak. A 14. századi írók azonban még minden bizonnal kézbe vehették ezeket. A Károly-kori összeállító átvette belőlük mindazt, ami a kor időközben jelentősen megváltozott szemlélete szerint vállalható és menthető volt, a Lajos-kori szerző – egyesek Kálti Márkkal (†1358) azonosítják – pedig ezt az alapszöveget kibővítette (interpolálta) más régi krónikák értesüléseivel és szövegrészeivel. Mivel az Árpád-kor első másfél századának története alapvetően a 14. századi krónika hitelén nyugszik, ettől fogva a tudományos kutatás főleg annak a kérdésnek szentelt kiemelt figyelmet, hogy a *Képes Krónika* szövegbővítményei (interpolációi) mikor működő történetírókra vezethetők vissza, hisz a forrásérték alapján attól függ, hogy az eseményeket kortárs vagy közel egykorú szerzők vetették-e pergamenre. A szövegkritika módszereivel folytatott beható vizsgálatok ezt követően számos feltételezhető mű egykori meglétére vetettek világot – a nyugati analógiák is a történetírás folytonosságát támasztják alá –: III. Istvánig (ur. 1162–1172) bezárólag szinte minden uralkodónak tulajdonítottak olyan udvari történetírót, aki mecénása szempontjait szem előtt tartva örökítette vagy értelmezte át az elődeitől kapott krónikaszöveget. Végső soron a krónikafilológia arra az álláspontra jutott, hogy kellett legyen a régmúltban egy olyan történetíró, aki az események közeli kortársaként elsőként foglalta össze a magyarok történetét, művét pedig „ösgestának” nevezték el. Az ösgesta keletke-

⁴ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* 2: „Duo enim volumina cronici operis propaginem simulque et gesta illorum elucidantia a ceteris autoribus ac etiam in seipsis maxime in declaratione illorum germinis dissidentia temporibus quondam divorum Karoli et Lodowici Hungarie regum, ut dici presumitur, edita reperiuntur” (kiad. Galántai–Kristó, 1985, 17).

zésére nézve nagyjából fél évszázadra (1050–1095/1110) távolodnak el egymástól a tudományos álláspontok.⁵ Az azonban egységes felfogásnak mondható, hogy a kutatók zöme az ősgesta feltételezésében látja a kora Árpád-kort illető történeti ismereteink hitelességének biztosítékát.

Thuróczy közvetlen forrása, a 14. századi krónikaszerkesztmény a magyarság ősi múltjával kapcsolatban meglehetősen összetett hagyományt tárt olvasói elé, aminek csak egyik összetevője volt a szkíta azonosságtudat. Ennek az „őstörténetről” kialakított képnek az elemei heterogén eredetűek voltak. Egyesek közülük a századokra visszatekintő szóbeliségből származtak (csodaszarvas monda, hétmagyar⁶, dentumagyar nép- és területnevek), mások a bibliai hagyományból kötelező módon épültek be a tablóba (jáfetita tradíció), megint mások pedig a történetírók tudós felkészültségére, olvasmányaira és iskolában szerzett ismereteire vezethetők vissza (hun és szkíta eredet tézise). Fontos kérdése a krónikafilológiának, hogy mikorra tehető az egyes alkotóelemek bekerülése a történeti íráshagyományba, valamint az is, hogy mikor történt ezeknek a heterogén eredetű ismereteknek az összegződése. Míg ez utóbbit bátran tulajdoníthatjuk a 14. századi íróknak, előbbiekkal kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Ma már általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a hun–magyar azonosságtudat koncepciójának kidolgozására csak egészen későn, 1282–1285 között került sor Kézai Simon gestairó tollán, így ez a 13. századi történeti munkákból került be – nagyjából változatlan formában – a 14. századi krónikaszerkesztménybe. P. mester ugyanis a megelőző századforduló táján még csak Árpád nemzetségét, a dinasztia alapítóit (Álmost és Árpádot), továbbá a leszármazottaikat származtatta Attilától. Ebből az ötletből kiindulva majd csak Kézai Simon mester formált regényes hun gestájában hun–magyar népi kontinuitást.

Ezzel szemben a szóbeli hagyományokat jóval korábban kellett írásba foglalni, egy olyan korban, amikor ezek még viszonylag tiszta formájukban léteztek, és a keresztény írók csak apró módosításokat eszközölhettek rajtuk. A bibliai „népek családfáján” történő elhelyezésnek a keresztény történetírás követelményeiből kifolyólag már korán meg kellett történnie, ám azt, hogy a szkíta hagyománynak a jáfetita származáselméletre is hatása lett (amely a magyarok eredetét Noé harmadik fiára, Jáfetre vezeti vissza), csak a magas fokú teológiai ismeretekkel rendelkező Nagy Lajos-kori összeállító vette észre. Ily módon a biblikus származáselmélet maga is több módosításon esett át, attól függetlenül ugyanis, hogy az ószövegségi Nimród>Ménróttól (Budai Krónika) vagy

⁵ A kérdés tárgyilagosságra törekvő, bőséges irodalomjegyzékkel felszerelt rövid összefoglalása: Szovák, 1999; bővebb, szintén továbbmutató apparátussal felszerelt áttekintés: Szovák, 2004.

⁶ A 'hetumoger' kifejezés első felbukkanásakor természetesen még kizárólag a hét fejedelmi személyre vonatkozott, a tudományos kutatás azonban a törzsszövetség önmegnevezésének magyarázza. Itt köszönöm meg szerkesztőm, Bollók Ádám építő megjegyzéseit.

Magóg>Magortól (*Képes Krónika*, P. mester) vezették le a magyarok vagy az Árpádok leszármazását, következett (volna) ősatyaként Noé fiai közül az apja által megátkozott Kám vagy a szeretett fiú, Jáfet. Máig nem alakult ki egyetértés az egyes kutatók között a tekintetben, hogy vajon a szkíta azonosságtudat már a 11. században bekerült-e a történetírás vérkeringésébe, vagy csak a 13. század eleji – a 12. századi ún. reneszánsz műveltségi igényeit magának valló – krónikás alakította ki ezt az elképzelést. Azt azonban senki sem vitatja, hogy a magyarok Szkítiából történt kijövetelének őstörténeti koncepciója az írott forráshagyományból származik: a magyar történetírók vagy iskolai tanulmányaik során, vagy történeti olvasmányaik és kutatómunkájuk révén jutottak ennek ismeretére. Ez utóbbi állítást ugyanis hosszadalmas és részletes, szó szerinti szövegegyezések támasztják alá.

Az persze különös fordulata a sorsnak, hogy a késő középkori és újkori magyar nemesség büszkén vállalt és hirdetett szkíta származástudata végső soron egy olyan író munkájára vezethető vissza, aki nem titkolt elfogultsággal – hogy ne mondjuk: félelemmel teli gyűlölettel – írt a szerinte Szkítiából előtörő magyarokról. Az író Regino, a lotharingiai Prüm bencés apátja volt, akit egy monostori intrika letaszított apáti székéből, minek következtében menekülni kényszerült. Trierben Ratbod érsek nyújtott neki menedéket, az ottani Szent Márton apátság előljárója lett, végül 915-ben a trieri Szent Maximinus-monostorban fejezte be hosszú életét. Trierben kiterjedt írói munkásságba fogott, foglalkozott egyházzjoggal és zeneelmélettel, de a későbbi korokban is fennmaradó hírnevét történetírói munkássága alapozta meg. A műfajilag az évkönyvirodalom körébe tartozó világkrónikája Krisztus születésétől Nagy Károly haláláig (814) írott források alapján foglalta össze az események egymásra következő rendjét. Jámbor Lajos uralmától kezdve azonban leginkább szóbeli értesülésekre és saját emlékezetére támaszkodhatott, így jutott el 906-ig, munkája záróesztendejéig. Műve forrásértéke változó, kronológiai adatai nem teljesen megbízhatóak, az azonban elvitathatatlan tőle, hogy ő volt az első nyugati, latinul alkotó író, aki részletes beszámolót jegyzett fel a keleti frank végekre támadó magyarokról. „Az Úr testet öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő, amelyeket a Thanais kiáradásával mérhetetlenül kiterjesztett” (Horváth, 1986, 205.).⁷ Arra már a régebbi történetírás is rámutatott, hogy az idézetben szereplő évszámot nem lehet komolyan venni, az utólag a történetekre 906 körül vissza-

⁷ Regino, *Chronicon* s.a. 889: „Anno dominicae incarnationis DCCCLXXXVIII. gens Hungarum ferocissima et omni belua crudelior, retro ante seculis ideo inaudita, quia nec nominata, a Scythicis regnis et a paludibus, quas Thanais sua refusione in inmensum porrigit, egressa est” (Kurze, 1890, 131.).

tekintő író egy esztendő alá vonta össze mindazokat az ismereteket, amelyeket a magyarokról összegyűjtött. De az az állítása sem állja meg a helyét, hogy a magyarokat korábban nem nevezték volna néven, hisz a *St. Bertin Évkönyvek* kortárs írója már a 862. évnél feljegyezte, hogy „az azon népek számára korábban ismeretlen ellenség, akiket magyaroknak hívnak, a [Német Lajos keleti frank uralkodó] országát pusztítja”.⁸ Noha Regino rövid beszámolója hemzseg a megbízhatatlan állításoktól, jelentősége a történetek megértése szempontjából mégis vitán felül áll.

Trier rendkívül messze esett a keleti frank végektől, ahol a magyarok hadműveleteit a 9. század utolsó évtizedeiben a szemtanúk megtapasztalták. Az egykori prümi apát innét származó szegényes híryanagát (ut fama est) a késő antik geográfia közhelyes módszere alapján kényszerült kiegészíteni. Jordanes (†553 u.), a gót történet írásba foglalója úgy tartotta, hogy az egykori szkíták uralta területről Nyugatra vándorló gót nép valójában maga is szkíta lett volna, amivel egy olyan sztereotípiát keltett életre, melynek segítségével bő tere nyílt az írott források hasznosításának az újonnan tapasztalt jelenségek megértése és leírása érdekében (Deér, 1930, 244.). A szkíták életviszonyairól ugyanis már a „történetírás atyja”, Hérodotosz is bőszégesen írt a Kr. e. 5. században. Művét a Kr. e. 1. század során latin nyelven kivonatolta, és szkítákról szóló híradásait beépítette munkájába Pompeius Trogus, galliai származású történetíró, akinek Róma története azonban az idők során elkallódott. Eltűnése előtt azonban, legkorábban a Kr. u. 2. század végén, legkésőbb 500 körül ebből is készült egy kivonat Marcus Iunianus Iustinus római történetíró tollán, ami már Regino számára is bő híryanagot közvetített Hérodotosz szkítáiról. A prümi apát nem is vonakodott ezt a lehetőséget teljességgel kiaknázni, ábrázolásához a 8. században élt Paulus Diaconus langobard történetét is felhasználta, és az így kialakult szkíta leírásba már az eredmény reményében illeszthette be a magyarokról meglévő ismereteit (Szilágyi, 1947). A leírás arányai azonban leleplezőek: a magyarokról szóló beszámolóknak mintegy a kétharmadát teszi ki a késő antik és középkori források szó szerinti átvétele, a maradék jutott csak a valós kortársi értesüléseknek (Szűcs, 1997, 374.).

Regino nem állította, hogy a magyarok azonosak lennének a szkítákkal, pusztán abból indult ki, hogy ugyanonnét érkeztek a Nyugat szemhatárára, ahonnan annak idején a szkíták is, így feltehetőleg életmódjuk (*Scytharum mores*) azonos volt azokéval. Fő törekvése az volt, hogy az újonnan megismert népet elhelyez-

⁸ *Annales Bertiniani* s.a. 862: „Hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur” (kiad. Waitz, 1883, 60). Noha az évkönyv beszámolójában szereplő 862-es adatot újabban vitatják, egyelőre nincs egyetértés a kérdésben. Az *Annales Iuvavenses maximi* 881-es (többek által 891-re átkeltezett) bejegyzése („Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite” [Bresslau, 1934, 742.]) mindenesetre korábbi Regino adatánál, így ez is alkalmas annak bizonyítására, hogy a népnév 900 körül már ismert volt.

ze saját történeti-földrajzi világgképében, amihez a kiindulópontot a szkíta-fogalom biztosította számára. Szkíta alatt azonban, láthattuk, legkésőbb Jordanes óta valójában a nomád életmódot élő keleti harcost értették, illetve talán némi jelentéstöbblettel az egyetemes keresztény birodalom értékrendjével szembeszegülő barbárt (Deér, 1930, 244.; Szűcs, 1997, 373–381.). Regino – bármennyire is sztereotip és tényanyagában megbízhatatlan – ábrázolásának azonban a magyar őstörténet szempontjából két tényező mégis kiemelt jelentőséget ad. Egyrészt a magyaroknak – noha a birodalmi kereszténytől teljesen különböző – kulturális egybetartozását *gens* néven nevezte. Ennek az értelmét egy másik munkája (*De synodalibus causis*, 906) szabatos meghatározása világítja meg: „a népek különböző nemzetei származásra, szokásokra, nyelvre és törvényekre nézve különböznek egymástól”.⁹ Szavaival az életmód (*moribus*) és a nyelv egysége alapján a néppé válás hosszú folyamatán (az ún. etnogenezisen) átesett barbár társadalmat írt le: a tulajdonképpeni magyar népet. Másrészt létre hívta és útjára indította a szkíta azonosságtudat koncipiálásának lehetőségét. Regino apát gondolatai elterjedésének hatékonyságát az biztosította, hogy halálát követően trieri folytatójával együtt a kora középkori Európa talán egyik legkedveltebb és legközismertebb történeti szerzőjévé lépett elő: Ottó Freisingi püspök is kedvel forgatta a 12. században.

A jelek szerint Regino *Világkrónikáját* és benne a magyarok említését már korán megismerték a fiatal Magyar Királyságban is, szövegszerű ismerete a 11. századtól fogva úgyszólván megszakítás nélkül kimutatható. Az általa megteremtett gondolati alap – a magyarok elődeivé megtett szkíták életmódjának és Szkítiának a leírása – ezt követően folytonosan formálódott, mígnem az idők során eljutott a 14. századi krónika összeállítójának tollára. A Szkítia-kép módosulásának a hátterében számos tényező rejtőzött. Egyrészt a Regino teremtette összkép egyes – ellenszenvvel pergamenre vetett – elemei bizonyosan nem nyújtottak megfelelő alapot a velük történő azonosulásra, másrészt a 12. század nagy eszmeáramlatai nyomán megváltozott a művelődési igény, olyan újonnan megismert gyűjteményes kéziratok kerültek forgalomba, melyek érdemesnek bizonyultak a tartalmi kiaknázásra (Kapitánffy, 1971). Az eszmeáramlatok a társadalmi értékrendre is jelentős hatással voltak, de leginkább a 13. századi domonkos és ferences expedíciók után kerültek be a köztudatba olyan új ismeretek, melyek jelentősen átforgalmazták az addigi archaikus földrajzi tudást a Kárpátoktól az Urálig terjedő területről. A szkíták időközben (igazságosak, mert) szegényekből (igazságosak, mert) gazdagokká formálódtak¹⁰, a korábban a maeotisi (Meótsiz) őshazával azonosí-

⁹ „Diversae nationes populorum inter se discrepant genere, moribus, lingua, legibus...” (idézi Szűcs, 1997, 376.).

¹⁰ A római szerzők körében Tacitus óta közkedvelt volt az a moralizáló közhely, amely szerint saját koruk római társadalmát elpuhulttá tette a jólét és a kényelem (= gazdagság), amivel

tott Szkítia területe pedig az újabb leírásokban az Azovi-tengertől északi irányban egyre távolabbi határokig terjedt, ami idővel nem kevés belső ellentmondást szült (Harmatta, 1977, 216.).

A 13–14. századból korunkra maradt történeti munkák szövegszerű összevetése arra az eredményre vezetett, hogy a hazai írók az ezekben olvasható Szkítia-leírást jelentős részben szó szerint Regino munkája nyomán adják elő. Az erre vonatkozó ismeretek láthatólag közvetve Iustinusra vezethetők vissza, majd Regino nyomán épültek be a magyar történetírásba, ám a P. mester és a Kézai Simon által átémelt szövegek eltérnek egymástól. Ez utóbbi jelenség oka csakis az lehet, hogy ismereteiket nem (csak) közvetlenül Reginóból, hanem egy közvetett közös forrásból (is) merítették, ami aligha lehetett más, mint a 11. század közepe táján írásba foglalt ősgesta.¹¹ A magyaroknak a szkítákkal, továbbá a történeti hagyományban megőrzött maeotisi őshaza Szkítiával történt azonosítása az ősgesta 11. század második felében működött írója koncepciójának kellett lennie (az írott források őshaza hagyományát részletesen összeállította: Gombocz, 1917; Gombocz, 1923). Reginónál a szkíták országának az ókorra visszanyúló fogalma még az egész, Kárpátoktól az Urálig terjedő egybefüggő, de közelebbről meghatározatlan területet magába foglalta. Mivel ez a kép később módosulásokat szenvedett, kérdésként merül fel, hogy mi is állhatott pontosan ebben a tekintetben eredetileg az ősgestában? Ennek feltárásában nagy szerep jutott a 13. századi domonkos felfedezőutaknak. Otto testvér, majd Julianus és társai ugyanis az 1230-as években azt olvasták egy régi magyar krónikában, hogy létezik egy Régi Magyarország (Ungaria Maior), ahonnét a magyarok ősei kiköltöztek.¹² Mivel Julianusék a beszámoló szerint a keresést a Maeotis (Azovi-tenger) vidékén kezdték, forrásokban a Szkítiával azonosnak tekintett őshazának szükségszerűen ezen a helyen kellett elterülnie, azaz az ősgesta Szkítia-képének nagymértékben összhangban kellett

szembeállítva idealizálták a *limesen* túli szegény, kulturálatlan, ám mindemellett is romlatlan és becsületes barbár germán alakját – így tartottak tükröt a római elpuhultság elé. A Nyugat-Római Birodalom politikai kereteinek felbomlását követően azonban a lassanként a barbár-germán és római elem szintéziséből kiformalódó új társadalomban a tapasztalatok az eszményt fokozatosan és alapvetően megváltoztatták: már a 7. századtól egyre nagyobb mértékben a gazdagság számított ideálisnak, a 12. századtól bekövetkező gazdasági virágzás és népességnövekedés pedig felerősítette ezt az eszményt. Ekkortól a becsületes romlatlanság feltételét alapvetően a gazdagságban látták, úgy gondolták ugyanis, hogy akinek rendelkezésre állnak az anyagi javak, az nem szorul rá arra, hogy becsstelen úton gyarapítsa azokat.

¹¹ Kristó Gyula (1970) kísérlete, hogy Regino ismeretét, valamint a szkíta azonosságtudatot elvitassa az ősgestától, és a 13. század elejére keltezze, Mályusz Elemérnek (1966, 714–725.) a krónikaszöveget félreértő feltevésén alapult (kritikájára lásd Gerics, 1995, 160.), így tanulságos szövegösszevetései ellenére tézise ismertetésétől eltekinthetünk.

¹² De facto Ungarie Magne: „Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant” (Szentpétery, 1937–1938, II/535.).

lennie a történeti valóság számos megőrződött elemével, és a származástudat jelképes formában írásba foglalt tradíciójával (a csodaszarvas mondával).

A filológiai vizsgálat azt is megállapította, hogy a 12–13. század fordulóján alkotó P. mester közvetlenül is olvasta és hasznosította a prümi apát művét (Györffy, 1948, 53.), aminek révén az általa leírtak többszörösen egymásra rétegződtek a magyarországi historiográfiában (Györffy, 1948, 48–68.). P. mester regényes gestájában ugyanakkor két, egymásnak ellentmondó Szkítia-leírást tárt olvasói elé. I. fejezetében az ősgesta szövegéből és közvetlen Regino munkájából átemelte ugyan saját művébe a hérodotoszi–iustinusi Szkítia-ábrázolást, munkája 7. fejezetében azonban az őshazát messze északra lokalizálta, és a magyarokat a későbbi Volgai Bolgária vagy Baskíria területéről költöztette nyugatra. Ennek háttérében az állt, hogy időközben megismert egy másik, Szkítiát ismertető munkát, a 7. században készült *Exordia Scythicát*, amely jobban megfelelt korszerűsége törekvő igényeinek. Ez ugyan maga is Iustinus munkájának a kivonataként keletkezett, de annak ábrázolását több helyen saját kora földrajzi ismeretei szerint módosította, többek között a meghatározhatatlan – a kutatók által a Kaukázus vidékén keresett (Fehér, 1921) – Phaszisz folyó helyett a Thanaisz (Don) folyót tette meg Szkítia határává. Míg az *Exordia* felhasználásában P. mester korszerű tudományos igényessége nyilvánult meg, számos jel arra mutat, hogy bizonyos saját (vagy Pesten élő volgai bolgár kereskedőktől, vagy – ami valószínűbb – a domonkos expedíció résztvevőitől a Volga-vidéken élő magyarokról időközben szerzett)¹³ értesülései ösztönözték arra, hogy a 7. fejezetben módosítson a korábbi, Reginón és az ősgestán alapuló őshaza-képen. A szkíták jellemzésén is alapvető változtatást eszközölt P. mester: míg Iustinus és nyomában Regino a szkítákat szegényeknek mutatta be, a 12. század végi magyar történetíró az *Exordia* ábrázolását tette magáévá, amely szerint a szkíták gazdagok, sőt P. mester ezt az állítását – talán Pesten élő volgai bolgár kereskedők elbeszélése nyomán, talán a julianusi hírek hatására – Szkítia prémes állatokban (cobolyokban) való gazdagságával is megtette. Munkájában az egyik Szkítia-ábrázolás ily módon összhangba került az akkor korszerűnek számító geográfiai világgéppel, a szkíták maguk pedig büszkeségre okot adó

¹³ Az információnak a volgai bolgár kereskedők szóbeli közléseire történő visszavezetésével az a fő nehézség, hogy ezekről Julianuséknak is értesülniük kellett volna, mégsem a Volga vidékén kezdték kutatóútjukat, ezekről tehát valószínűleg mit sem tudtak. A julianusi új földrajzi-néprajzi értesülések forrásként való feltételezésének kronológiai akadályai lehetnének, amennyiben szigorúan tartjuk magunkat ahhoz az elképzeléshez, hogy P. mester legkésőbb (!) 1222 előtt lezárta a gesta szövegét (aminek sok minden ellentmond, lásd például Váczy, 1974). Áthidaló, de további kérdéseket felvető megoldás lehetne a szóbeli közléseket a kunországi térítőktől eredeztetni, és az 1220-as évek második felére keltezni. Létezik azonban egy (ön)interpolációs elképzelés, amely a gesta alapszövegének megalkotását az 1190-es évek elejére, a későbbi (szerzői) változtatások zömét az 1230-as évek közepére-végére keltezi. Harmata János láthatólag ez utóbbit fogadta el írásában.

ősökké léptek elő (Harmatta, 1977, 214–216.). A szkíták jellemábrázolása P. mester számára más szempontból is politikai jelentőséget kapott. Ugyanis jogász feladatot jelentett neki a magyarok ősei legyőzhetetlen hősiességének kiemelése¹⁴, amit hathatós érvnek szánt a Római Birodalom hódításaira és jogrendszerének egységére alapozott, a német császár főhűbérúri hatalmának elismertetésére irányuló törekvésekkel szemben – feltehetőleg ez indokolta a régies iustinusi leírás megtartását (Gerics, 1987, 236.).

Kézai Simon 1282–1285 között írta regényes gestáját, a hun történetet. Munkája összeállításához ő is kiaknáztta az ősgestában rejlő lehetőséget, de ismerete P. mester munkáját is (Györffy, 1948, 6–10.). 13. század eleji történetíró és udvari klerikus elődjének munkájában észrevette a súlyos ellentmondást, ezért törekedett a megszüntetésére: a Thanaisz (Don) folyó határfolyó jellegét eltörölte, majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Thanaisz (Don) és az Etyl (Volga) nevek ugyanazon folyó különböző folyásszakaszainak megjelölései. Ő a Julianusék utáni ferences expedíciók híryanagából értesülhetett Baskíria létéről, ami arra ösztönözhetette, hogy az anonymusi Dentumoger nevű őshazát három tartományra bontsa. A P. mesternél olvasott névből vonta el a Dencia és Mogoria neveket, majd ezekhez illesztette Barsatiát, ami aligha magyarázható másként, mint Bascardia-Baskíria torzulásaként (Harmatta, 1977, 220.).¹⁵ A 13. század végén keletkezett hun történet teljes egészében a 14. században kialakult kettős szerkezetű krónikaszerkesztmény egyik fő komponensévé lett. A 14. századi gestaírók sem voltak elégedettek az örökül kapott Szkítia-leírással, ezért további változtatásokat eszközöltek azon. Ezek közül a legnagyobb következménnyel járó módosítás Szkítia földrajzi szomszédainak átrendezése volt, ennek révén ugyanis a krónikaíró kelet felé indította útjukra a Szkítiát elhagyó magyarokat, majd egy északi kanyarral vezette őket új hazájuk felé (Harmatta, 1977, 208–209.). Thuróczy János a középkor végén – fentebb erről már volt szó – a 14. századi szerkesztmény összeállítóira támaszkodott. Tájékozódott a korszerű földrajzi irodalomban is, többek között olvasta Aeneas Sylvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa, ur. 1458–1464) földrajzi összefoglalóját, és az ezekből nyert adatok segítségével többszörösére növelte a Szkítia-leírás terjedelmét. Bővítésményei elsősorban azt szolgálták, hogy a humanista igények szerint korszerű részletekkel tegye érvelését meggyőzővé; forráskritikai érzéke azonban nem sarkallta arra, hogy kétségbe vonja a régen megszilárdult szkíta hagyományt. Sőt, forrásaiból igyekezett mindazt áttemelni, ami a szkíta hősiességet és bátorságot támasztotta

¹⁴ P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum I: „Scithica enim gens a nullo imperatore fuit subiugata” (Szentpétery, 1937–1938, I/36.).

¹⁵ Simonis de Keza, Gesta Hungarorum 6: „Sciticum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur principando, scilicet in Barsatiam, Denciam et Mogoriam” (Szentpétery, 1937–1938, I/146.).

alá, eltekintett ugyanakkor az ezzel ellentétes adatok felhasználásától. Ami mégis esetében feltétlenül értékelendő, az az, hogy – Lorenzo Valla latin fordításában ugyan, egy 1474–1475-ös ösnyomtatványban, de – visszatért az ősforráshoz: végre kézbe vette magát Hérodotosz történeti munkáját (Mályusz, 1967, 110–111., 113.). A szkíta azonosságtudat olyan fokra lépett Thuróczy esetében, amin a nála kételkedőbb szemléletű itáliai humanista Antonio Bonfini már nem változtathatott. Bonfini a földrajzi részletek bővítéséhez újabb geográfiai munkákhoz – Ptolemaioszhoz, Sztrabónhoz és másokhoz – fordult, de mindez az eszmei alapokat már nem érintette (Kulcsár, 1973, 21.).

Az ősgestába foglalt autochton magyar őshazahagyomány (az ún. csodaszarvas monda) legkorábban a Kr. u. 5., legkésőbb a 7. századig, földrajzilag a maotisi mocsarakig vezette vissza a magyar nép őstörténetét. Az ekkortól fogva a kialakuló magyar nép komponenseivé váló csoportok korábbi szállásterületeiről („őshazáiról”) az írott történeti emlékezet nem őrzött meg értesüléseket. Ily módon a magyar etnogenezisben főszerepet játszó két csoport – ezek jelentős részben finnugor nyelvet beszélő előmagyarok és türk nyelvű onogurok kellett legyenek – őshazájaként a tradíció Kuvrat kagán onogur-bolgár birodalmának emlékezetét tartotta fenn, ahonnan a magyarok és a bolgárok ősei kivándoroltak (Györffy, 1948, 34., 55.). Ezekre az ősi hagyományelemekre épült rá a biblikus elemekkel kombinálódott, de a századok során számos módosuláson átesett szkíta képzet, hogy végül a magyar őstörténeti szintézis a 14. századi krónikaíró tollán elnyerje azt a formáját, amit a *Képes Krónikában* és későbbi leszármazóiban, többek közt Thuróczynál is olvashatunk. A századok során ezt követően a szkíta azonosságtudat mélyen beivódott a magyar nemesség eszmevilágába, és a nemzettudat fő összetevőjévé vált. Ez önmagában is azt bizonyítja, hogy az archaikus nemzettudat legfőbb kötőeleme, a közös vérségi leszármazás fikciója csak lassan – de teljességgel a mai napig sem – adta át a helyét az anyanyelv modern kritériumának.

IRODALOM

- Bresslau, H. (ed.) (1934): *Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti*. Edidit H. Bresslau. (*Scriptores rerum Germanicarum*, Scriptorum XXX/II). Lipsiae: Hahn
- Deér J. (1930): Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. *Magyar Könyvszemle*, 37, 243–263.
- Fehér G. (1921): *Beiträge zur Erklärung der auf Skythien bezüglichen geographischen Angaben der ungarischen Chroniken*. (*Kőrösi Csoma Archivum* I) 40–58.
- Galántai E. – Kristó J. [Gy.] (1985): Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*, series nova, tomus VII.) Budapest: Akadémiai Kiadó
- Gerics J. (1987): *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Gerics J. (1995): *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (*METEM-könyvek* 9). Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség

- Gombocz Z. (1917–1923): A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. *Nyelvtudományi Közlemények*, 45 (1917), 129–194., 46 (1923), 1–33., 168–193.
- Györffy Gy. (1948): *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest: Néptudományi Intézet
- Harmatta J. (1977): Anonymus a magyarok kijöveteléről. *Antik Tanulmányok*, 24, 206–220.
- Horváth J. ifj. (1986): Regino Évkönyve. In: Györffy Gy. (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. 3. kiadás (*Nemzeti Könyvtár, Történelem*) Budapest: Gondolat Kiadó
- Kapitánffy I. (1971): Anonymus és az Excidium Troiae. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 75, 726–729.
- Kolosvári S.–Óvári K. – Márkus D. (1897): *Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen*. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. (*Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár 1000–1895*). Budapest: Franklin Millenniumi emlékkiadás
- Kristó Gy. (1970): Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. *Filológiai Közöny*, 16, 106–115.
- Kulcsár P. (1973): Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. (*Humanizmus és Reformáció 1.*) Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kurze F. (1890): *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*. Recognovit Fridericus Kurze. (*Scriptores rerum Germanicarum, Scriptores rerum Germanicarum* 50). Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani
- Mályusz E. (1966): Krónika-problémák. *Századok*, 100, 713–762.
- Mályusz E. (1967): *A Thuróczy-krónika és forrásai*. (*Tudománytörténeti Tanulmányok* 5.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 106–124.
- Szentpétery E. [I.] (1937–1938): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapest: Academic Litter. Typ. Universitatis, Reprint: Budapest: Nap Kiadó, 1999
- Szilágyi L. (1947): P. magister forrásai és módszere. *Magyar Nyelv*, 43, 117–127.
- Szovák K. (1999): Sz[ovák] K[ornél]: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (14. századi krónikaszerkesztmény v. -kompozíció). In: Szentpétery E. [I.]: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Reprint: Budapest: Nap Kiadó, 1999, II/750–761.
- Szovák K. (2004): Utószó. In: *Képes krónika*. (fordította Bollók János, a fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél (164–209. c.), Veszprémy László (71–163. c.)). (*Millenniumi Magyar Történelem, Források*). Budapest: Osiris Kiadó, 233–278.
- Szűcs J. (1997): *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. (Osiris Könyvtár, Szűcs Jenő művei). Budapest: Osiris Kiadó
- Váczy P. (1974): Anonymus és kora. In: Horváth J. – Székely Gy. (szerk.): *Középkori kútfontikus kérdései. Memoria Saeculorum Hungariae* 1.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 13–37.
- Waitz G. (ed.) (1883): *Annales Bertiniani*. Recensuit G. Waitz. (*Scriptores rerum Germanicarum, Scriptores rerum Germanicarum* 5). Hannover: Impensis bibliopolii Hahniani